

С. М. Грудницька канд. юрид. наук, доц.,
зав. сектором Інституту
економіко-правових досліджень НАН України

ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Активізація науково-дослідної роботи студентів залежить, на-самперед, від їх особистої зацікавленості. Як показує, мабуть не тільки мій, досвід викладання юридичних дисциплін, студенти

проявляють неабиякий інтерес, коли йдеться про спір цивілістів та господарників, тим більше коли дізнаються про його вікову історію і про можливість їх причетності до історії шляхом визначення власної позиції та використання їх творчого потенціалу для просування сприйнятої ними ідеї. Натомість чула я і нарікання з боку здібних студентів останніх курсів навчання з приводу того, що не почули прийнятних пояснень щодо причин конфліктного співіснування дисциплін цивільного та господарського права і відповідної конкуренції в законодавстві вже на першому курсі.

На мою думку, основи цього знання мають закладатися вже в курсі «Теорії держави і права», де за темою «Джерела права» слід довести до відома студентів основоположну для праворозуміння інформацію про існування двох конкуруючих доктрин у романо-германській правовій сім'ї (цивілістичної та господарсько-правової) та їх вплив на розвиток законодавства. Відповідних питань слід спеціально торкнутися і в «Історії держави та права», пояснивши походження та причини конкурентного розвитку романського (римського) та германського (міського, господарського) права в романо-германській правовій сім'ї. Продовжити справу має викладання «Філософії права», що повинне передбачати в структурі курсу філософську оцінку зазначеного явища. Доцільно також розглянути питання про запровадження спецкурсу «Методологія права».

Видається доречним навести тут базові тези, сформовані за результатами авторських досліджень, впровадження яких у навчальний процес здатне посприяти не тільки більш активному залученню студентів у науково-дослідний процес, а й більш цілеспрямованому та ефективному перебуванню в ньому.

До дослідження проблем розвитку права сформувалося два філософських підходи: 1) з позицій методологічного індивідуалізму правові явища розглядаються як явища приватної чи публічної природи в їх протиставленні; 2) з позицій методологічного колективізму — як явища приватної і публічної природи в їх сполученні.

Методологічний індивідуалізм припускає формально-догматичний підхід, при якому юридичні поняття виводяться умоглядно без прив'язки до взаємопов'язаних соціально-економічних і інших суспільних відносин, тобто у відриві від реального життя. З позицій методологічного колективізму, навпаки, категорії і поняття виводяться з пізної об'єктивної реальності в її системному баченні.

До забезпечення природних прав позитивним правом за загальним правилом прагнуть наукові течії в руслі як методологіч-

ного колективізму, так і методологічного індивідуалізму. Різниця в тому, що методологічний індивідуалізм схиляється до крайнощів колективізму чи індивідуалізму, ущемляючи, відповідно, або індивідуальні, або колективні природні права. Методологічний колективізм припускає динамічне сполучення позитивного приватно-правового і публічно-правового регулювання в процесі реалізації індивідуальних і колективних природних прав.

Доцільність методологічного підходу, що забезпечує сполучення приватно-правових і публічно-правових засад у регулюванні економіки підтверджується суперечливою правовою дійсністю XIX—XX століть, коли в стислий період людство пережило всі негативні наслідки крайньої децентралізації ринкової економіки другої половини XIX — початку XX ст. і відповідного формування в першій половині XX століття вкрай централізованої економіки. Приклад впадання в крайнощі приходитьсья і на кінець XX століття.

Економічні успіхи західноєвропейських країн були досягнуті завдяки зверненню до ідей методологічного колективізму і формуванню на його основі ідей солідаризму. Реалізована в другій половині XX століття в західних країнах ідеологія солідаризму забезпечила формування соціального ринкового господарства демократичних держав, що пізнали феномен «економічного дива», «суспільства загального благоденства» тощо.

Соціальне ринкове господарство другої половини XX ст. повністю сформоване солідаризмом. Ідеї солідаризму, що виникли в XIX ст., в ідеологічному відношенні протистояли і індивідуалізму, і колективістській доктрині державного соціалізму. Солідаризм відкидає крайнощі індивідуалізму, так само як крайнощі колективізму, він — за гармонію, за їх рівновагу. «Обидві відомі системи — індивідуалізм і колективізм — односторонньо виходять або з окремої особи (індивідуалізм), або з суспільства (колективізм). Для індивідуалізму окрема людина (індивід) — це все, тоді як суспільство — лише щось, чим цей індивід користується, причому в тій мірі, в якій він чекає від нього користі для себе. Для колективізму, навпаки, суспільство — це все, а окремі люди — лише шестерінки у величезному механізмі, що не мають самі по собі ніякого значення, гвинтики, які можна замінювати, якщо вони погано працюють. І в цьому уявленні, по суті справи, справжня спільність підмінена якимсь Левіафаном, який називається «суспільством», «народом» або як-небудь інакше». Так писав Освальд фон Нелль-Брейнінг, один з батьків німецького економічного дива [1; 2].

Наскільки природним було протиставлення приватного і публічного для римлян, настільки складно виявляється знайти межу між приватним і публічним у сучасній (християнській) цивілізації, що відкрила власні шляхи суспільного розвитку. Ідеалістичні розробки пандектистів відповідали цивілізаційним потребам реалізації природно-правової ідеї лише в період зародження капіталізму. Пізніше «закостенілі» цивілістичні конструкції ввійшли в суперечність з цими потребами і стали гальмом соціального розвитку. Загальний настрій юриспруденції ХІХ сторіччя виразив Гіркє: «Ми повинні знайти її, цю загублену ідею права, інакше ми самі себе втратимо!» [3, с. 78]. І західноєвропейській науці це вдалося завдяки зверненню до методологічного колективізму. Сучасне законодавство в західноєвропейських країнах поєднує приватно-правове і публічно-правове регулювання. Ф. Рітнер у підручнику господарського права Німеччини пише, що господарське право повинне повністю подолати дихотомію приватного і публічного права, яка традиційно відстоюється цивілістами [4, с. 30].

За словами О. Шпенглера, метафізика античного буття відображала життєвий ідеал атараксії (стативи) [5, с. 69]. Рецепція римського права привнесла цей феномен у нашу цивілізацію. Однак динаміка сучасного життя, що все більше набирає обороти в умовах способу виробництва, що остаточно сформувався у ХІХ столітті, а зараз вже і міжнародного поділу праці, вимагає діалектичного підходу до правового оформлення суспільних відносин. Цивілістична доктрина не може цього забезпечити, оскільки ґрунтується на протилежній ідеї уможливної побудови ідеальних конструкцій, буцімто здатній підкорити об'єктивні тенденції суспільного розвитку, надати суспільству ідеальне право і зробити ідеальним саме суспільство. «Далеким від реальності світом» називав один з основоположників солідаризму Дюґі обидві пануючі системи права — приватного і публічного. Він протиставляв їм систему права, засновану на суспільних зв'язках, що дійсно існують у навколишньому світі [6; 2].

Необхідність діалектичного підходу обґрунтована досягнутим рівнем пізнання об'єктивної реальності, що відбиваються у філософських категоріях. У філософії категорії розглядаються як найбільш загальні і фундаментальні поняття, що відображають істотні, загальні властивості і відносини явищ реальності і пізнання. При цьому в міру розвитку об'єктивної реальності і наукового знання система діалектичних категорій і понять розвивається і збагачується [7, с. 558]. Д. А. Керимов у «Методології права...»

визначає, що сутність права проявляється, виявляється, розкривається в правових явищах, і приховується в них. При цьому сутність модернізується не тільки конкретними особливостями окремого правового явища, але й тими конкретними умовами, у яких вона існує [8, с. 154, 158—161].

Тому перспективне значення для удосконалення правового регулювання відносин у господарській сфері і вирішення проблем господарської правосуб'єктності має діалектичний підхід і як його провідник соціологічна школа права, що розвивається на засадах методологічного колективізму, різновидом якої є господарсько-правова школа.

Наприклад, визнанням, поряд з індивідуальними, колективних природних прав обґрунтовується ідея державного регулювання ринкової економіки і філософія участі — від участі трудових колективів в управлінні підприємствами до участі громадських структур у формуванні державної соціально-економічної політики. Цим розширюється горизонт господарської правосуб'єктності від приватних і публічних виробничих і комерційних структур до публічних суб'єктів, що володіють організаційно-господарськими повноваженнями на підвідомчій території (народу, територіальних громад, громадських структур, що приймають участь у формуванні загальнодержавної чи регіональної економічної політики) тощо.

Література

1. *Нель-Брейнинг О. фон.* Построение общества: Пер. с нем. Р. Н. Редлиха. — Сидней, 1987.
2. Сендеров В. Солидаризм – третий путь Европы? // Академия Тринитаризма. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2003/2/send.html
4. *Пилецкий Е. А.* Теоретические проблемы предпринимательской правосубъектности в смешанной экономике: Монография. — М., 2005. — 336 с.
3. *Покровский И. А.* Основные проблемы гражданского права: Изд. 4-е, испр. — М., 2003. — 351 с.
5. *Шпенглер О.* Закат Европы: В 2 т. — Т. 2. / Пер. с нем. И. И. Маханькова. — М., 2003. — 642 с.
6. *Дюги Л.* Социальное право, индивидуальное право и преобразование государства / Пер. с франц. — М., 1909.
7. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 4-е изд. М., 1988. — 1000 с.
8. *Керимов Д. А.* Методология права: предмет, функции, проблемы философии права. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 2003. — 521 с.